

Соболева О. Д.
 Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
 Харківської обласної ради

ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКИХ ЯКОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ ВОКАЛУ

УДК 378.011-051:78

Соболева О. Д. Формування вокально-виконавських якостей на заняттях вокалу. У статті розглядаються особливості та етапи формування вокальних навичок на заняттях вокалу. Досліджено зміст вокально-виконавських якостей майбутнього музиканта, виявлено їх значення для музичної освіти й виховання студентів. Досліджено процес утворення рухових навичок, які автор умовно поділяє на три етапи. Перший етап — знаходження правильної співацької роботи голосового апарату, правильного звукоутворення на деяких голосних і на обмеженій ділянці діапазону голосу. Другий етап — зберігання й уточнення цих навичок, засвоєння різних типів звуковедення, перенесення правильних принципів роботи голосового апарату на весь діапазон. Третій етап — автоматизація, шліфування й знаходження численних варіантів роботи. Автор робить висновок про можливе вирішення проблеми формування вокально-виконавських якостей майбутнього вокаліста у вищому навчальному закладі. Це може бути професійне навчання, що гармонійно поєднує вокальну й спеціальну артистичну підготовку, спрямоване на виховання творчої особи майбутнього вокаліста в творчих умовах, освітньому просторі, створеному у виші.

Ключові слова: вокальна підготовка, голосовий апарат, вокальна артикуляція, диференційне гальмування, нервова система, артистичні якості.

Соболева Е. Д. Формирование вокально-исполнительских навыков на занятии вокала. В статье рассматриваются особенности и этапы формирования вокальных навыков на занятиях вокала. Исследованы составляющие вокально-исполнительских качеств будущего музыканта, определено их значение для музыкального образования и воспитания студентов. Исследован процесс образования музыкальных навыков, которые автор условно разделяет на три этапа. Первый этап – нахождение такого положения голосового аппарата певца, при котором бы происходил процесс правильного звукообразования некоторых гласных на ограниченном участке диапазона голоса. Второй этап – собираніе и отработка этих умений, усвоение разных типов звуковедення, перенесение правильных принципов работы на весь диапазон. Третий этап – автоматизация, шлифовка и нахождение различных вариантов работы. Сделан вывод о возможных путях решения проблемы формирования вокально-исполнительских качеств будущего вокалиста в высшем учебном заведении. Это может быть профессиональное обучение, которое гармонично объединяет вокальную и специальную артистическую подготовку, направленную на воспитание творческой личности в творческих условиях, образовательном пространстве, созданном в вузе.

Ключевые слова: вокальная подготовка, голосовой аппарат, вокальная артикуляция, дифференциальное торможение, нервная система, артистические качества.

Soboleva E. Forming of vocal-performance skills on employment of vocal. In the article features and stages of forming of vocal skills are examined on employments of vocal. Investigational maintenance vocally performance qualities of future musician, found out their value for musical education and education of students. Investigational process formations of motive skills, which an author divides into three stages. The first stage is finding of correct work of singer of vocal vehicle, correct the process of forming sound some vowels and on the limited area of range of voice. The second stage is storage and clarification of these skills, mastering of different types of sounds, transference of correct principles of work of vocal vehicle on all range. The third stage is automation, polishing and finding of numerous variants of work. An author draws conclusion about the possible decision of

forming problem vocally performance qualities of future vocalist in higher educational establishment. It can be professional studies which combines vocal and special artistic preparation harmoniously are directed on education of creative face of future vocalist in creative terms, educational space, created in university.

Keywords: vocal preparation, vocal vehicle, vocal articulation, differential braking, nervous system, artistic qualities.

Постановка проблеми. Актуальність. Проблема розвитку й засвоєння навичок завжди стояла перед викладачами вокалу, хормейстерами, співаками-початківцями й була найголовнішою. Важливість проблеми вокальної підготовки майбутніх вокалістів полягає у тому, що вона є важливим компонентом фахової підготовки студентів у вищих навчальних закладах мистецького спрямування. Основні положення цієї проблеми знайшли широке висвітлення у світоглядно-культурологічній, психолого-педагогічній, науково-методичній літературі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Педагогічні основи професійної освіти майбутніх вокалістів висвітлюються у дослідженнях О. Абдуліної, А. Алексюка, С. Архангельського, С. Гончаренка, М. Гриценка, І. Зязюна, В. Кременя, Д. Ніколаєнка, І. Підласого, В. Сластьоніна, М. Фіцули, М. Ярмаченка. Психологічним і науково-методичним питанням вокального процесу присвячено роботи В. Багадурова, К. Витвицького, Ф. Вітта, П. Голубева, Л. Дмитрієва, В. Ємельянова, Ф. Заседателя, К. Злобіна, Д. Люша, В. Морозова, І. Назаренка, І. Прянішнікова, Р. Юссона, В. Юшманова та інших. Вимоги до вокальної підготовки та голосу відображено в працях Н. Гребенюк, А. Датського, Л. Василенко, О. Маруфенко, А. Менабені, Г. Стасько, Ю. Юцевича, О. Прядко, О. Матвєєва, Л. Гавриленко.

Педагогічний доробок теоретиків і практиків освіти і культури показав, що проблема вокальної підготовки студентів протягом останніх десятиліть досліджувалася у багатьох напрямках, але комплексному підходу до розв'язання проблеми розвитку вокальних умінь, розробці відповідної методики, прицільно орієнтованої на вокально-педагогічну діяльність, не приділено належної уваги.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Можливість реалізувати себе на професійній сцені, а також довголіття співацького голосу залежить від того, наскільки правильно були сформовані навички співу.

Метою дослідження є визначення особливостей формування вокальних навичок на заняттях вокалу.

Завдання дослідження:

- окреслити коло основних завдань на початковому етапі навчання;
- проаналізувати особливості формування вокальних навичок на заняттях вокалу.

Виклад основних матеріалів дослідження.

Зміст вокальної підготовки студентів у вищих музичних початкових закладах спрямований на формування професійних якостей співака-виконавця, педагога-музиканта, його художньо-естетичних смаків, здатності до творчої діяльності в педагогіці та мистецтві. Н. Гребенюк вважає, що навчання вокаліста неможливе без засвоєння низки понять, у яких відображаються й закріплюються об'єктивні відношення взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів вокальної та загальної педагогіки, основ вокальної методики і вокального виконавства, а також їх зумовленість усією системою навчання.

У виявленні складу вокальної підготовки існує визначена думка вчених, які виділяють у ній такі частини: науково-теоретична підготовка; практична підготовка; психофізіологічна підготовка.

Згідно з дослідженням О. Маруфенко, вокальну підготовку слід розглядати як цілісну складну систему, що є сукупністю різних складових: суб'єктів, об'єктів, структури, методики, етапів розвитку, а також, різноманіття існуючих між ними зв'язків; а сам процес підготовки складається з таких структурних елементів: мотиваційного, інформаційного, операційного.

Завданнями вокальної підготовки є:

- здійснювати естетичне виховання студентів;
- формувати відчуття любові, вміння розуміти й цінувати красу вокального мистецтва та співацької майстерності;
- розвивати виконавські, художньо-творчі здібності;
- формувати розуміння психологічних та біофізичних механізмів співацького процесу;
- встановити стійкі критерії якості співу і співацької майстерності;
- розвивати активний вокальний слух, виховувати уявлення про акустично та художньо повноцінне звучання співацького голосу,
- удосконалювати вокально-технічні та артистичні навички;
- формувати знання з основ методики формування, розвитку та охорони дитячого та дорослого співацького голосу;

- готувати студентів до самостійного підвищення співацької та вокально-педагогічної кваліфікації в умовах практичної діяльності.

Результативність вокальної підготовки майбутніх вокалістів нерозривно пов'язана з моніторингом рівнів готовності студентів до вокальної діяльності. Моніторинговий зріз, який здійснює викладач постановки голосу, стосується передусім:

- стану мотиваційно-потребової сфери студента щодо майбутньої вокально-виконавської та вокально-педагогічної діяльності;
- конкретних вокально-музичних даних студента, тобто, вокально-музичних здібностей;
- наявності у майбутнього вокаліста наукових знань про співацький процес як психологічне, біофізичне та мистецьке явище;
- рівня сформованості вокальних компетентностей;
- рівня розвитку музично-вокального слуху;

На думку Н. Гребенюк, у процесі вокальної підготовки майбутнього вокаліста повинен бути творчий підхід самого студента до навчання, який реалізується за такими напрямками [1: 200–234]:

- свідомою роботою над голосом, самостійною роботою над якісним звукоутворенням, розвитком відчуттів і вокальних уявлень через розуміння голосоведення і нейромоторної діяльності організму;
- роботою над вивченням методики розвитку вокальних і музичних здібностей засобами вокального мистецтва, опанування музичним репертуаром і вокальною творчістю композиторів різних епох і народів.

Вокальне мистецтво — одне з найбільш популярних видів музичного виконавства, що є найважливішою сферою духовного буття людини, значущим пластом її культури. У сучасній культурі воно перевершує за обсягом усі інші жанрові сфери музики.

Викладач музики, як носій культурних традицій, покликаний виконувати свою унікальну роль у галузі музично-естетичного виховання студентів. Залучення студентів до світу музики — це шлях глибокого розвитку їхньої духовної культури, людяності та розуміння прекрасного.

У Законі України «Про освіту» наголошено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, збагачення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Музично-естетичне виховання та вокально-технічний розвиток студента взаємопов'язані. Вокально-виконавська творчість тісно переплетена з

процесом естетичного виховання й освіти та стає однією з актуальних проблем сучасної культури. Тому звична професійна підготовка майбутнього вокаліста часто перешкоджає становленню майбутнього фахівця, оскільки припускає одноаспектний розвиток його переважно вокальних навичок.

Голос — це те, що є основним інструментом спілкування між викладачем і студентом, адже словами можна донести концепт самого методу виконання, а практичні навички співу можливо пояснити тільки самим співом. Викладач музики, який є хорошим виконавцем, зможе краще прищепити студентам любов до музики, співу [2: 47].

Проблема розвитку й засвоєння навичок завжди стояла перед викладачами вокалу, хормейстерами, співаками-початківцями й була найголовнішою. Можливість реалізувати себе на професійній сцені, а також довголіття співацького голосу залежить від того, наскільки правильно були сформовані навички співу.

Формування співацьких навичок починається вже з I курсу навчання вокалу. Основним у формуванні співацьких навичок є створення внутрішнього образу, що регулюється, уявлення про звук, який належить проспівати. Важливого значення при цьому набувають багато чинників. Перш за все, це — ідеал, до якого прагне співак, ідеал, який вихований усім попереднім вокальним досвідом. Кожен початківець орієнтується на улюблених співаків, яких він, як правило, намагається наслідувати. Зауваження, показ та інші педагогічні прийоми, необхідні для того, щоб викликати потрібне звукове уявлення, завжди сприймаються через призму власного міркування про прекрасне звучання, до якого студент інстинктивно прагне [3: 78].

Перший етап — знаходження правильної співацької роботи голосового апарату, правильного звукоутворення на деяких голосних і на обмеженій ділянці діапазону голосу.

Другий етап — зберігання й уточнення цих навичок, засвоєння різних типів звуковедення, перенесення правильних принципів роботи голосового апарату на весь діапазон.

Третій етап — автоматизація, шліфування й знаходження багаточисельних варіантів роботи. Це — етап доведення правильного звукоутворення й звуковедення до автоматизму, повної розкутості голосового апарату й можливості варіювати голосом у межах правильного звучання, тобто розвитку нюансування.

Навчання співу починається з пояснень: як брати дихання, атакувати звук, підтримати звучання, яке виникло, тощо. В студента вже є певний досвід або уявлення про те, що йому належить виконати. Усе це бере участь у формуванні звукового образу. Оскільки в цей період у співака-початківця самоконтроль розвинутий недостатньо (м'язові, вібраційні та інші

зворотні зв'язки), особливо великого значення мають пояснення й звукові подразники від показу педагогом.

На етапі уточнення, поряд зі словесними й звуковими подразниками, значну роль відіграють руховий аналізатор та інші органи відчуття. На етапі вдосконалення на перше місце висувається руховий аналізатор. Відомо, що досвідчений співак за м'язовими відчуттями може легко визначити висоту проспіваного звуку, а за вібраційними (резонаторними) — оцінити його темброву якість.

Зупинимось окремо на етапах утворення співацької рухової навички й відмітимо ті характерні риси, які повинні визначити раціональну методику їх вироблення.

Перший етап охоплює такий період занять: від спроб здійснити звукове завдання до його правильного виконання, тобто до відносно злагодженої роботи органів голосового апарату. Як і в інших випадках, спочатку все стає вельми недосконалим, приблизним, незручним унаслідок нескоординованої роботи органів та груп м'язів. Це пояснюється тим, що для виконання руху залучаються центри тих м'язів, які не повинні брати в ньому участь, але органи голосового апарату, які не підвласні волі, ще не зуміли пристосуватися для нової функції. *Характерні риси цього етапу:* зайві рухи, недостатнє узгодження. Намагаючись виконати одну деталь, учень неуважний до інших (наприклад, слідкуючи за диханням, він забуває опустити нижню щелепу тощо). Перший етап є одним із найбільш відповідальних, тому що неправильно сформовані навички при повторюванні зміцнюються, входять у стереотип, від них важко позбавитися в подальшому. Такі експерименти завжди складні для нервової системи [4: 85–125].

Більшість студентів-першокурсників приходять до ВНЗ із сформованими вокальними навичками. Вони навчалися у гуртках (вокалу, співали в ансамблях, хорах тощо). Як показує практика, більшість із них потребує вдосконалення цих навичок, а іноді потребує й повних змін. Складність полягає в тому, що вони іноді не розуміють чому їм дають полегшений репертуар, приділяють багато часу розспівам, вокалізам. І тільки через деякий час приходиться розуміння: чому викладач зробив так, а не інакше. Саме тому навчити легше, ніж переучувати. Вибираючи вправи, оцінюючи ступінь їх складності, необхідно усвідомлення чи достатньо підготовленим є студент для їх виконання, наскільки він є навченим у вокально-технічному відношенні. Якщо виконання завдання потребує такого розвитку слуху й вокально-технічного досвіду, якого на цьому етапі в студента немає, це може привести до неправильної роботи голосового апарату, до формування інших стереотипів з відповідно іншими звуковими результатами, наприклад, до звички співати форсованим звуком.

У результаті цього відбувається іррадіація процесу збудження, тому що зусилля стають надмірними, «на допомогу» приходять інші м'язи. При повторюванні ці зайві рухи й надмірне напруження закріплюються, голос, який красиво звучав, починає звучати форсовано. Функціональні можливості нервової системи поступово підвищуються, у результаті систематичного тренування досягається необхідний рух або звучання. Неправильно засвоєна й закріплена координація, як уже було зазначено, залишається стійкою.

Отже, використання тієї чи іншої вправи, вокального твору повинно виходити з чіткого уявлення про попередній вокально-руховий досвід: набуті вміння та подальші перспективи учня.

Кожен наступний етап повинен бути важчим за попередній та базуватися на ньому. Кожне завдання із звуковедення повинно бути більш ускладненим або новим варіантом того, що учень уже вмів робити: одні рухи готують інші. За умов правильної послідовності вправ виконання складнішого завдання відбувається через низку підготовчих рухів.

Для правильного звукоутворення зазвичай великий обсяг має робота над окремими ланками співацького акту. У вигляді окремих м'язових прийомів засвоюється, наприклад, вміння вдихнути, відкрити рота, зробити позіхання, покласти язика тощо. Усі ці часткові рухи, що відпрацьовуються окремо, потім повинні бути об'єднані в цілісну координацію. Це — частини майбутньої загальної навички. Зауважимо, що пошук відразу правильної роботи голосового апарату — нелегке завдання й потребує достатньо довгого часу.

Для цього доцільним є розподіл роботи досягнення необхідного звучання на частини, але тільки робити це слід вельми обережно та вміло. Завжди можна виділити й окремо працювати над рухами, що траплялися перед фонацією: як зітхнути, відкрити рота, звільнити глотку, позіхнути, опустити гортань та ін., тобто над моментами, які педагог вважає суттєвими.

Із загального комплексу рухів при звукоутворенні чіткому виділенню підлягає момент атаки звуку. Коли звук узято, легко контролювати його за допомогою слухових, резонаторних, дихальних та інших відчуттів. Більш малий розподіл вокальних рухів навряд чи має сенс і можливий лише на короткий момент. Робота над частинами не повинна переходити в самоціль. Так, деякі педагоги, наприклад, надаючи ізольовані вправи для дихання, вважають таким чином розвинути співацьке дихання. Вокальна робота повинна, вірогідно, раніше пов'язуватися із загальною координацією, тобто зі співом. На початку засвоєння будь-якої нової навички не рекомендується робити великі перерви в заняттях. Тому що сліди від роботи голосового апарату в

нервовій системі (як у руховому аналізаторі, так і в слуховому та вібраційному тощо) ще є свіжими, і їх необхідно часто підкріплювати. Однак виконувати підряд багато разів одну й ту ж вокальну вправу не слід — це призводить до перевтоми. Краще, повторивши її кілька разів, повернутися до неї на наступному занятті.

Наступний етап формування вокальних навичок — **фаза уточнення**. Основна характеристика цього етапу — це розвиток знайденого зв'язку диференційного гальмування, завдяки якому гальмується все, що заважає правильному співацькому процесу. Особливу увагу слід звернути на другорядні рухи й на зберігання сформованих навичок у різних музично-текстових ситуаціях. На цьому етапі необхідними є постійні вказівки педагога, досягнення правильної якості звучання, засвоєння прийомів, якими слід користуватися, щоб уникнути й загальмувати напруження.

Усі недоліки виконання не можна усунути відразу, тому студент повинен слідкувати за одним-двома елементами, не більше, і лише потім переходити до нового завдання. Дуже важливо послідовно й поступово вести більш тонку обробку навички. У цей період, коли вмикаються зайві рухи, студент раптом починає співати гірше; тут необхідна велика перерва між заняттями: молоді, непотрібні зв'язки зникнуть, а міцно вироблені координації залишаться. Раціонально відкласти на якийсь час твір або вправу, переключитись на щось інше, де якість співацької функції не порушиться. Досить часто порушує процес формування правильних навичок минула помилкова навичка. Так буває, що співак не може побороти в собі відчуття страху, обережності у зв'язку з внутрішніми слуховими відчуттями, які змінилися. Йому здається, що в новій манері голос «не звучить», дихання «не опирається», що його не буде чути в залі та ін. Віра й метод педагога, оцінка з боку друзів, магнітофонний запис власного голосу — усе це засоби боротьби зі страхом та невпевненістю. На практиці ми стикаємося з тим, що ті вправи або вокальні твори, над якими працювали в цей період в окремих випадках, так і залишилися з набором старих, не дуже якісних навичок. У таких випадках ці вправи або вокальні твори були виключені з роботи.

Етап закріплення рухових навичок та їх автоматизація відповідають закріпленню динамічних стереотипів у корі мозку. У цій фазі навички виконуються легко, злагоджено, вільно, не вимагаючи великої уваги. Голос має всі необхідні якості, звучить рівно й вільно на всьому діапазоні, дозволяючи спокійно переносити основну увагу на виконання. У таких випадках зазвичай кажуть: «Голос визначився». Автоматизм дозволяє проявитися варіантам таких навичок, що й складає основу різних нюансів. Узагалі, майстерність співу характеризується

варіативністю, що вимагає вирішення художньої виконавської задачі. Співак, так би мовити, «грає» голосом, не виходячи за межі професійного звучання. На ранніх етапах доводиться миритися з деякою одноплановістю звучання, зі скромністю динамічних і тембрових нюансів, вимогами виразності слова. Оскільки у фазі, що розглядається, увага майже цілком може бути перенесеною на виконавські задачі, педагог для занять може використовувати більш складний музичний матеріал, що містить різноманітні типи голосоведіння й емоційно-сміслового змісту. Музично-виконавські вимоги змусять співака знаходити необхідні варіанти навички, призведуть до розвитку динамічних і тембрових можливостей голосу [6: 54–200].

У формуванні та розвитку вокально-виконавських здібностей велику роль відіграє цілеспрямований вплив ззовні. Для цього потрібно знати індивідуальні особливості учнів та їх взаємозв'язок з об'єктивним середовищем. Також для того, щоб вокаліст міг розвинути в собі певні здібності, необхідно, щоб йому були властиві такі якості особистості, як стійкий інтерес до співу, навички правильного навчання виразному співу, розвинений слух і голос, ладове почуття, почуття ритму. Важливі також і якості, що сприяють ефективному виконанню педагогічної діяльності та досягненню музичної педагогічної майстерності. Це пояснюють тим, що педагогічна майстерність потребує величезної праці душі, постійного пошуку, напруження духовних і фізичних сил, активної роботи над собою.

Інтеграція загальнопедагогічних і спеціальних знань, умінь і навичок в єдиний комплекс музично-художніх здібностей майбутнього вчителя музики вимагає іншого підходу до їх розвитку. Артистичні навички є необхідним в організованій педагогом-музикантом художній діяльності ансамблем виконавських якостей, який є домінуючим в спілкуванні з мистецтвом. Сформованість артистичних навичок є важливим компонентом професійної підготовки майбутнього виконавця. Виконавські дисципліни (вокальний клас, диригування, спеціальний музичний інструмент) передбачають подальшу реалізацію на практиці набутих умінь і навичок, що ґрунтуються на розвитку артистичних здібностей, які включають сценічну витримку, саморегуляцію, підтримку творчого самопочуття співака, швидку реакцію на зміни в аудиторії, керування увагою слухачів, корекцію способів діяльності. Розвиток артистичних навичок виконавця можливий у безпосередній роботі перед аудиторією і з концертними, виконавськими номерами, і як лектора, музиканта-просвітителя, організатора й учасника колективного мистецького заходу.

Висновок. На основі аналізу науково-педагогічної та спеціальної музичної літератури ми дійшли висновку, що одним із можливих вирішень проблеми формування вокально-виконавських якостей майбутнього вокаліста у вищому навчальному закладі може стати професійне навчання, що гармонійно поєднує вокальну й спеціальну артистичну підготовку, спрямоване на виховання творчої особи майбутнього вокаліста в творчих умовах, освітньому просторі, створеному у виші.

Перспективи подальших досліджень полягають у виявленні педагогічних умов формування вокально-виконавських якостей майбутнього вокаліста.

Література:

1. Гребенюк Н. Є. *Вокально-виконавська творчість: психолого-педагогічний та мистецтвознавчий аспекти: [монографія] / Н. Є. Гребенюк.* — К.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 1999. — 269 с.
2. Гончаренко С. *Український педагогічний словник / Семен Гончаренко.* — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
3. Дмитриев Л. *Основы вокальной методики: [учеб. пособ. для муз. вузов] / Леонид Борисович Дмитриев.* — М.: Музыка, 1968. — 675 с.
4. Менабени А. Г. *Методика обучения сольному пению / Анджелина Георгиевна Менабени.* — М.: Просвещение, 1987. — 193 с.
5. Фицула М. М. *Педагогіка: навчальний посібник / Михайло Миколайович Фицула.* — К.: Академвидав, 2006. — Вид. 2-ге, випр., доп. — 560 с.
6. Юссон Р. *Певческий голос: Исследование основных физиологических и акустических явлений певческого голоса / Рауль Юссон.* — М.: Музыка, 1974. — 262 с.

Рецензент статті: Полубоярина І. І.,
доктор пед. наук, доцент
Харківський національний університет мистецтв
ім. І.П. Котляревського